

В. В. Липчук, Н. В. Липчук

Розвиток гірського сільського господарства

Розглядаються особливості та проблеми розвитку сільського господарства в горах. Особлива увага звертається на необхідність формування нової моделі гірського сільського господарства на основі зрівноваженого розвитку гірських територій.

Ключові слова: сільське господарство, гірський регіон, зрівноважений розвиток.

Гірський регіон не без підстав відносять до слаборозвинених регіонів, враховуючи низький рівень урбанізації, потенціал підприємництва, відносно слабкий рівень економічного розвитку і високий рівень безробіття населення. Значною мірою це пов'язано з його периферійністю, невідповідністю географічного розміщення, а відповідно, труднощами з комунікативною доступністю, віддаленістю від головних ринків, слабкими зв'язками з центром. «Для території Українських Карпат характерні складні структурні проблеми, зокрема в області економічного розвитку, ринку праці, соціального стану населення, екології та природокористування»[3].

Гірські території Українських Карпат на відміну від височин і низин характеризуються багатьма особливими ознаками, які визначають параметри виробництва, форми господарської активності, а також економічний розвиток регіону в цілому. Суттєвою ознакою гірських земель є велика вертикальна мінливість і крутизна території. Висотні відмінності знаходять своє відображення у наявності різних кліматично-рослинних поясів. Крутизна схилів території Карпат впливає на пропорції між орними землями, зеленими угіддями, багаторічними насадженнями і лісами. Відмінності у висоті місцевості, відповідно і особливості ландшафту (територіально-природного комплексу) створюють разом із тим нові шанси для місцевих жителів у сфері несільськогосподарського розвитку, зокрема існують великі можливості для розвитку туризму, рекреації та надання оздоровчих послуг. Складність природних умов у горах істотно обмежує можливості вибору форм та видів господарської діяльності, негативно впливає на зайнятість горян. Це стало причиною низьких доходів жителів гір, погіршення демографічної ситуації, зростання соціальної напруженості, відтоку населення з гірських сіл та їх спустошення. Необхідність зупинки цих явищ обумовлена не тільки загрозою втрати «культурного простору», а й економічними та екологічними причинами[5].

© *В. В. Липчук, Н. В. Липчук*, 2013.

В економічному вимірі гірські райони характеризуються сучасними структурними проблемами, пов'язаними багато в чому з примітивною господарською структурою, подальшою технологічною відсталістю, низькою якістю людського капіталу, слабким розвитком соціальної та інституційної інфраструктури. В аграрному виробництві гірської зони Карпат теж накопичилося ряд проблем, що потребують невідкладного вирішення. Повне банкрутство сільськогосподарських підприємств, регресивні процеси в особистих господарствах населення, складні соціально-політичні процеси і поведінка горян призводять до занепаду цієї галузі. Згортання сільськогосподарського виробництва в гірському селі, значне погіршення соціально-економічної ситуації є наслідком тривалої необдуманого аграрної політики щодо гірського сільського господарства і розвитку регіону в цілому.

В останні роки зменшилося виробниче значення аграрного сектора гірської економіки, враховуючи його значно нижчу, порівняно з іншими регіонами, ефективність виробництва, однак зросло його значення як природного середовища, зокрема з точки зору збереження традицій корінного населення і культурних особливостей.

Гірському сільському господарству властива сукупність конфліктів між різними інтересами. Сільськогосподарське виробництво в гірських регіонах повинно узгоджуватися з природними труднощами, що призводить до збільшення трудомісткості продукції, меншими можливостями механізації виробництва, великою потребою в спеціальних машинах, обмеженими можливостями оперативного управління і виробничих альтернатив. При цьому вищі виробничі витрати корелюють із низькими доходами виробництва.

Найхарактернішими регресивними процесами в гірському сільському господарстві та селі є: 1) не повне використання значних ареалів землі в регіоні; 2) скорочення поголів'я худоби, кількості інвентарю; 3) функціонування великої кількості неврахованих господарств; 4) низькі доходи, одержувані від сільськогосподарського виробництва, 5) зменшення їх частки в структурі доходів сільського населення та бюджетах домогосподарств; звужене відтворення основних засобів; 6) слабка зацікавленість сільськогосподарським виробництвом, відповідно вдосконаленням технології виробництва і модернізацією господарств; 7) традиціоналізм в управлінні господарством; слабка ідентифікація сільської молоді з роботою в сільському господарстві.

Трансформація вітчизняної економіки до ринкових відносин, проведення аграрної і земельної реформ внесли суттєві зміни в розвиток. На початку періоду трансформації в горах були ліквідовані колективні форми господарювання і, не чекаючи відповідного юридичного рішення земельних проблем, землі були взяті для ведення індивідуального

господарства. Як наслідок була повністю знищена матеріально-технічна база. У гірській зоні Карпат з її особливим рельєфом, ґрунтами, кліматом велике господарювання практично неможливе. Колективні господарства тут постійно були збитковими і дотаційними. Безперечно, з економічної точки зору, ліквідація сільськогосподарських підприємств і зосередження сільськогосподарського виробництва в господарствах населення стало великим кроком назад. Саме тому, подальша реструктуризація аграрної сфери в горах – одне з важливих завдань, як в рамках державної аграрної політики, так і виконавчої влади, та органів місцевого самоврядування.

У гірській зоні Карпат не функціонують ані сільськогосподарські підприємства, ані фермерські господарства. Вони не виробляють жодної продукції, не займаються вирощуванням тварин, не володіють технічними засобами, відсутня зайнятість у цих господарствах. Їх наявність у статистичній звітності пов'язана тільки з тим, що їм виділені в користування земельні ділянки із земель запасу, що передбачає відповідну юридичну реєстрацію. Цей сектор гірської аграрної економіки потребує поживлення та оновлення на нових засадах.

Аграрна структура гірських територій дуже диференційована: 58% селянських господарств – це господарства з площею сільськогосподарських угідь до 1 га. Тільки 3,2% господарств мають у користуванні понад 2 га сільськогосподарських угідь. Основним напрямком виробництва є м'ясо-молочне скотарство.

Важливою проблемою у розвитку гірського сільського господарства і нарощуванні його виробничого потенціалу поруч зі значною часткою низькопродуктивних угідь в поєднанні з несприятливим кліматом стало велике подрібнення земельних ділянок, що ускладнило їх механізований обробіток і негативно впливає на ефективність всього сільськогосподарського виробництва. Найважливіші проблеми розвитку сільського господарства на сільських гірських територіях наведені в таблиці 1.

Зазначені проблеми спонукають до такого їх вирішення, яке здатне забезпечити: облік особливих регіональних умов; використання переваг гірського сільського господарства; конкурентоспроможність сільського господарства; потреби в раціональному господарюванні; збереження місцевих традицій; гідний рівень життя горян.

Особливості гірської зони і специфіка сільського господарства регіону обумовлюють необхідність організації тут господарської діяльності на основі врівноваженого розвитку. У теорії економіки підставою дослідження врівноваженого розвитку є виділення трьох видів капіталу, що сприяють суспільному добробуту. Це капітал, вироблений людиною (обладнання, будівлі, дороги), людський капітал (знання, уміння), природний капітал

Основні проблеми сільських територій і сільського господарства в горах

Проблеми сільських територій	Проблеми сільського господарства
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Недостатній розвиток технічної соціальної інфраструктури. ▪ Низький рівень освіти і кваліфікації населення. ▪ Моновиробництво, залежність доходів населення від сільського господарства і пошук несільськогосподарських джерел доходів. ▪ Низька суспільна, економічна і культурна активність селян. ▪ Високий рівень явного и скритого безробіття. ▪ Низький рівень доходів. ▪ Слабкість інститутів і організацій з підтримки розвитку сільських територій. ▪ Призабута культурна спадщина. ▪ Значна диференціація в розвитку окремих сіл. ▪ Слаборозвинута сфера послуг. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Подрібнена аграрна структура. ▪ Невідповідність кількості і якості продукції потребам покупців. ▪ Недостатнє інвестування господарств. ▪ Низька кваліфікація в галузі технології, управлінні і маркетингу. ▪ Низький рівень самоорганізації селян. ▪ Велика частка кислих ґрунтів і ґрунтів низької якості. ▪ Слабкі управлінські вміння. ▪ Низький рівень застосування відповідної сільськогосподарської практики.

(екосистема, «екологічні послуги»). Усі три види капіталу сприяють суспільному добробуту незалежно від їх застосування в процесах господарювання [9, с. 292]. Завданням нинішнього покоління є вирішення питання, яким чином використовувати сукупний капітал, щоб поліпшити добробут і одночасно зберегти і навіть примножити його для наступного покоління. Цей капітал не є простою сумою окремих видів капіталу, а композицією, в якій різні види можуть відігравати різну роль. «Нинішній розвиток відбувається внаслідок швидкого накопичення виробничого і людського капіталу, при одночасній надмірній експлуатації, зокрема в землеробстві, природного капіталу» [7, с. 11]. При цьому висуваються ідеї щодо можливості компенсації майбутнім поколінням втрат середовища та вартості такої компенсації [6, с. 219].

У концепції врівноваженого розвитку ключове значення має цілісність трьох взаємопов'язаних систем: суспільства, економіки та середовища. Відповідно до цієї концепції йдеться про створення між ними гармонії, що забезпечує примноження багатства. Інтенсивне ж «поїдання» природного капіталу призводить до негативних наслідків у різних підсистемах, починаючи від втрати екологічної безпеки через зниження якості життя і закінчуючи обмеженнями економічного зростання [8, с. 38]. Урівноважений розвиток має особливо

важливе значення в сільському господарстві, де господарська діяльність впливає не тільки на якість і безпечність продовольства, але й на стан екосистеми, на стан сільських територій як місця проживання. У цьому контексті зазначимо, що суттєвою загрозою для природно-ресурсного потенціалу є деградація сільськогосподарських земель. Тому в системі ведення сільського господарства слід враховувати економічний, соціальний та екологічний критерії формування галузевої організації ефективного виробництва, застосування новітніх технологій, селекції та гібридизації біологічних об'єктів. Особливу увагу слід приділяти заходам протиерозійної характеру (протиерозійної агротехніці, фітомеліорації, гідротехнічним спорудам і т. д.). Відповідно розвиток гірського сільського господарства має бути забезпечений взаємоузгодженістю економічної, екологічної та соціальної регіональної політики.

Сучасний стан сільськогосподарських угідь Карпатського регіону можна охарактеризувати як напружений, а місцями – кризовий, з тенденцією до погіршення, що негативно впливає на ландшафтне та біологічне різноманіття, здоров'я і умови проживання населення. У цілому в структурі земельного фонду значну частку займають землі, ґрунтовий покрив яких набув негативних властивостей і зазнав суттєвого зниження потенційної родючості [2, с. 63].

В цілому немає підстав вважати гірське сільське господарство екологічно безпечним і ефективним. Підтвердженням цього деякі автори вважають: 1) надмірно високий рівень розораних угідь на схилах більше 50°; 2) необґрунтовану структуру сільгоспугідь і відсутність сівозмін; 3) дисбаланс між виносом і внесенням основних елементів живлення; 4) недотримання технологічної дисципліни і вимог ґрунтозахисного рільництва; 5) низький рівень захищеності орних земель від водної ерозії; 6) надмірно високий рівень засміченості полів [1, с. 357].

Сільськогосподарська діяльність полягає не тільки у виробництві продуктів харчування, а й у вдосконаленні продуктів, які можна віднести до суспільних благ. Отже, сільське господарство може і повинно надавати послуги, що представляють суспільний інтерес, зокрема в галузі охорони навколишнього середовища і збереження культурної та історичної спадщини, сільських традицій. Ці побічні продукти сільськогосподарського виробництва не мають товарного характеру, однак позитивно впливають на формування привабливості місцевості і на суспільство в цілому. Видається, що саме вони можуть стати новим, важливим елементом регіональної гірської політики, оскільки розширюють функціональний діапазон і відповідальність сільського господарства перед суспільством. Таку багатофункціональність слід визнати суспільно необхідною, що вимагає державної та регіональної підтримки.

Особлива увага повинна бути приділена екологізації виробництва і забезпеченню екологічної безпеки «як соціально необхідного рівня якості навколишнього середовища, при якому відсутні загрози здоров'ю людей і життєдіяльності суспільства, виникнення негативних змін у функціонуванні природних екосистем» [4, с. 8]. У господарській діяльності, особливо пов'язаної із землеробством, збереження природного капіталу має фундаментальне значення, оскільки обумовлює можливості майбутнього розвитку. Його надмірна експлуатація, у тому числі в результаті діяльності людини, призводить до деградації середовища, порушує основний принцип зрівноваженого розвитку – справедливості між поколіннями. Згідно з цим принципом господарювання має відбуватися таким чином, щоб не створювати обмеження для задоволення потреб майбутніх поколінь. Це має особливо важливе значення в сільському господарстві, де деградація багатьох елементів екосистеми виникала з визнання переваги виробничої (економічної) функції над функцією середовища. Тим часом їх рівнозначність обумовлює гармонійний і сталий розвиток сільського господарства в тривалому періоді. Це вимагає визнання концепції зрівноваженого розвитку визначальною моделлю гірського сільського господарства в майбутньому.

Виникає необхідність у формуванні нової моделі господарювання в горах, зокрема в сільському господарстві, здатної забезпечити збалансований розвиток гірських територій, охорону навколишнього середовища і збереження природних ресурсів при одночасному забезпеченні конкурентоспроможності сільського господарства та регіону в цілому, підвищення рівня життя місцевого населення. Умови проживання мешканців гірських районів і негативні природні явища, характерні для цього регіону, вимагають впровадження нових імпульсів внутрішнього і зовнішнього характеру. Вони можуть полягати у створенні основ багатофункціонального розвитку гірських територій на основі диференційованого використання виробничих ресурсів. Економічна реальність вказує на те, що не слід очікувати підвищення попиту на сільську робочу силу з боку діючих тут підприємств, сподіватися на вклад капіталу інвесторів в ці території. Відповідно необхідно сформулювати різні несільськогосподарські види діяльності на селі, завданням яких є насамперед зменшення безробіття і пошук додаткових джерел доходів для жителів гір. Проведені дослідження показують, що найбільший інтерес горяни проявляють до наступних двох напрямів диверсифікації діяльності: заняття туризмом і виробництво екологічно чистої сільськогосподарської продукції. Важливою умовою збалансованого господарювання в гірському регіоні є вміння перетворювати природні гірські перешкоди в переваги. Насамперед, мова йде про багату культурну спадщину, пейзажі, виробництво

високоякісних екологічно чистих продуктів. Треба виходити з того, що збереження сільськогосподарських земель і культурних ландшафтів в гірських районах важливіше, ніж виробництво продукції. Отже, система управління в гірському регіоні повинна бути спрямована на активізацію економіки, заснованої на природних місцевих ресурсах.

Список використаних джерел

1. Екологічні проблеми землеробства / Д. Примак, Ю. Манько, Н. Рідей, та ін. ; за ред. І. Д. Примака. – К. : Центр навч. літ., 2010. – 456 с.
2. Колодійчук І. Сільськогосподарські угіддя Карпатського регіону: проблеми використання, охорони і відтворення / І. Колодійчук // Аграрна економіка. – 2009. – Т. 2. – № 3-4. – С. 61-65.
3. Концепція збалансованого розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року. – Режим доступу : www.minagro/kiev.ua/economic.
4. Лісовий А. Визначення депресивних сільських територій на рівні адміністративних районів України / А. Лісовий // Економіка України. – 2008. – № 9. – С. 38-45.
5. Стадницький Ю. І. Пріоритети еколого-економічного розвитку Українських Карпат / Ю. І. Стадницький // Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. – 2011. – №2. – С. 88 . – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vviem/2011_2/36.pdf.
6. Blakely E.I. Planning local development. Theory and practise. Sage library of social research. 168. Sage publication, London 1989.
7. Casson R., Errington A. The Family Business. Wallingford, 1993
8. Faber A. Wskaźniki proponowane do badań równowagi rozwoju rolnictwa. Fragmenta Agronomica, Puławy, 2001. – 1(69). –S. 31–44.
9. Mountain Areas in Europe: Analysis of mountain areas in EU member states, acceding and other European countries. Final // European Commission contract No 2002.CE.16.0.AT.136 // http://alpsknowhow.cipra.org/main_topics/policy_landscape_alps/pdfs/Nordregio.pdf.

Липчук В.В., Липчук Н.В. Развитие горного сельского хозяйства.

Рассматриваются особенности и проблемы развития сельского хозяйства в горах. Особое внимание обращается на необходимость формирования новой модели горного сельского хозяйства на основе сбалансированного развития горных территорий.

Ключевые слова: сельское хозяйство, горный регион, сбалансированное развитие.

Lypchuk V.V., Lypchuk N.V. Development of mountain agriculture.

The article discusses the features and problems of agricultural development in the mountains. Particular attention is drawn to the need for a new model of mountain agriculture on the basis of a balanced development of mountain areas.

Key words: agriculture, the mountainous region, balanced development.